

ТЕОЛОГІЧНА ЕСТЕТИКА ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО БОГОСЛІВ'Я В УКРАЇНІ

THEOLOGICAL AESTHETICS AS AN IMPORTANT ASPECT OF THE DEVELOPMENT OF MODERN THEOLOGY IN UKRAINE

Постановка проблеми. Притаманний людині духовний пошук завжди спонукав її до пошуку відповіді на сокровенні питання краси створеного Богом світу, краси створеної людиною культури, краси внутрішнього світу людини, її розуму та серця. Саме через це важливою складовою богословської думки була і залишається теологічна естетика. Невидимою ниткою вона пов'язує богословів різних часів, культур і напрямів, оскільки виражає серцевину християнського вчення: Бог є Любов, Бог є Краса.

У жахливих умовах війни, у яких сьогодні перебуває Україна, людина найгостріше відчуває потребу за спотвореними образами буденності, втратою сенсів знаходити натхнення творити добро, проявляти милосердя й любов. Саме тут повніше розкривається зв'язок віри, мистецтва та краси, який в історії богословської думки отримав назву

У статті проаналізовано теологічну естетику в контексті праць українських богословів. Показано, що перші елементи теологічної естетики притаманні творам богословів Київської Русі. Ці уявлення органічно поєднувались із народними уявленнями про співвідношення краси з духовним світом і в такий спосіб теологічна естетика була не лише теоретичною формою богослів'я, але й проявом живої віри. Упродовж середніх віків у працях українських богословів теологічна естетика нерідко виступала як протиставлення православної віри католицькій. У сучасній українській богословській думці теологічна естетика представлена двома напрямками: критичний аналіз та розвиток основоположних ідей. Здійснений огляд еволюції теоестетики в працях українських богословів минулого та сучасності, хоч,

* Кандидат наук із богослів'я, доцент, завідувач та доцент кафедри Священного Писання і богослів'я Волинської православної богословської академії.

** PhD in Theology, Associate Professor, Head and Associate Professor of the Department of Holy Scripture and Theology of the Volyn Orthodox Theological Academy.

теологічної естетики. Однак в дослідженнях українських богословів питання теологічної естетики досі залишаються маловивченими.

Ми ставимо собі за мету дослідити актуальність теологічної естетики для сучасного богослів'я в Україні та її потенційний внесок у формування релігійних поглядів і духовний розвиток народу. Ми розглянемо теоретичні засади теологічної естетики, а також конкретні приклади її застосування в українському історичному контексті. Цілком можливо, що ця галузь відкриває нові горизонти для досліджень у галузі богослів'я, розширюючи розуміння віри та її впливу на сучасне українське суспільство.

Мета статті — розкриття ролі теологічної естетики в розвитку української богословської думки.

Аналіз останніх досліджень. В історії православної думки естетичні концепції були предметом вивчення численних богословів та релігійних мислителів, серед яких ати архім. Кипріан (Керн), прот. І. Мейендорф, прот. Г. Флоровський, С. Аверінцев, Л. Карфікова, митр. І. Зізулас, Х. Стамудіс та ін. Творцями ж теологічної естетики можемо з упевненістю назвати Отців Церкви, серед на особливу увагу заслуговує св. Григорій Ниський та його духовні пошуки Першокраси. Серед сучасних українських дослідників указаної проблематикою займались Ю. Чорноморець, Є. Чорноморець, О. Філоненко, Г. Христокіна, Т. Гаврилюк, А. Царенко, І. Горохолінська та ін.

безумовно, і не є вичерпним, проте показує актуальність цього напрямку богословської думки. Найголовніше, що це не лише теоретична форма богословського міркування, а можливий інструмент розв'язання багатьох теологічних проблем сучасності. Зокрема в контексті розвитку сучасного українського богослів'я, яке повинне нарешті стати виразником українського духу, надзвичайно корисним буде поєднання притаманного українському народу чуттєвого вираження віри, відображеного в художніх творах таких видатних українських письменників, як Т. Шевченко, Леся Українка, Г. Сковорода тощо, із богослів'ям у межах теоестетики, що буде корисним не лише для православ'я, але й для гуманітарної думки загалом. В умовах війни теологічна естетика також може стати провідним напрямом українського богослів'я, оскільки є дієвим методом протистояння злу й насильству, оскільки пропагує зціляти світ, «який лежить у злі», ідеями любові та краси.

Ключові слова: православ'я, теоестетика, краса, Першокраса, любов, війна, Святі Отці, українські богослови.

The article analyzes theological aesthetics in the context of the works of Ukrainian theologians. It is shown that the first elements of theological aesthetics are inherent in the works of theologians of

Виклад основного матеріалу. Теоретичні засади теологічної естетики можна виразити в онтологічний, антропологічний та аксіологічний способи. У контексті теологічної естетики онтологічний аспект означає розгляд буття у його відношенні до краси та духовності. Ідея полягає в тому, що краса і духовність існують на рівні буття та відображають божественну реальність. Таким чином, через онтологію теологічна естетика досліджує, як краса і духовність вбудовані в саме буття. У контексті антропології «прекрасне» розглядається як основа естетичного досвіду в цілому, через який світ сприймається у його найвищій гармонії — Бозі, і цей досвід є основним шляхом Його пошуку. В аксіологічному аспекті теологічна естетика розкриває ієрархію цінностей у межах віри, у якій пошук та споглядання Бога є найвищою цінністю та благом. Таким чином, онтологічний аспект теологічної естетики вказує на особливу природу Бога як Краси. В антропологічному аспекті розкривається вплив краси на людську природу, а в аксіологічному — на формування базових цінностей людини через цей вплив. Означені три аспекти найбільшою мірою допомагають усвідомити роль та місце теологічної естетики у розвитку духовності та культурних цінностей у сучасному світі.

Дослідження стану теологічної естетики сучасного православ'я потребує короткого огляду її розвитку в працях Отців Церкви, а в

Kievan Rus. These ideas were organically combined with folk beliefs about the relationship between beauty and the spiritual world, and thus theological aesthetics was not only a theoretical form of theology but also a manifestation of living faith. During the Middle Ages, in the writings of Ukrainian theologians, theological aesthetics was often used as a contrast between the Orthodox faith and the Catholic faith. In modern Ukrainian theological thought, theological aesthetics is represented by two directions: its critical analysis and the development of its fundamental ideas. The review of the evolution of theo-aesthetics in the works of Ukrainian theologians of the past and present, though certainly not exhaustive, shows the relevance of this area of theological thought both locally for Ukraine and the world as a whole. The most important thing is that it is not only a theoretical form of theological reasoning, but can become a tool for solving numerous theological problems of our time. In particular, in the context of the development of modern Ukrainian theology, which should now finally become an expression of the Ukrainian spirit, it will be extremely useful to combine the traditionally inherent sensual expression of faith of the Ukrainian people, which is reflected in the works of such prominent Ukrainian writers as Taras Shevchenko, L. Ukrainka, H. Skovoroda, etc., with theology within the framework of theo-aesthetics, which will be useful not only for Orthodoxy but also for humanitarian thought in general. In the context of war, theological aesthetics can also be set as a leading direction in Ukrainian theology, as it is an effective method

українському контексті — в богословсько-філософській думці видатних духовних діячів нашого народу. Характерною особливістю формування теологічної естетики є «концептуалізація прекрасного в дійсності» [Царенок, 2013, с. 9]. Слушно зауважує В. Царенок, що «естетичні рефлексії виступають органічною складовою християнського світогляду в цілому, їх теоретичне виокремлення характеризується умовністю, а ретельний аналіз має доповнюватися студіюванням інших аспектів богословських споглядань. Відповідно, суттєвою ознакою патристичної естетики є її онтологізм» [Царенок, 2013, с. 9]. І, навпаки, естетичність є важливою рисою онтології Отців Церкви. Панування цієї ознаки в середньовіччі підкреслює у своїй статті «Краса Бога як символу Самого Себе: традиційна православна теоестетика і догматичне вчення про Трійцю» Є. Чорноморець, зауважуючи: «Загальною рисою і античної, і середньовічної філософії є естетичність онтології і онтологічність естетики. Тут саме буття сприймається як істинна краса, і красою є та чи інша вираженість, виявленість істинного, абсолютного буття» [Чорноморець].

У дуалістичній онтології Отців Церкви Творець та його творіння співвідносяться як святе, оскільки, за висловом св. Григорія Ниського, «в Бозі все святе» і таке, що «може підлягати псуванню», хоч і створене прекрасним Вседосконалим Художником [Царенок, 2013, с. 10]. Однак у цьому протиставленні створений світ та його Творець взаємодіють у гармонії вищої Краси, де творіння світу є піснею Божественної Любові, до якої сам світ покликаний, щоб стати «божественною симфонією, хвалою Богів» [Царенок, 2013, с. 11]. Таким чином, істинний стан світу є станом блаженства, краси та гармонії, оскільки він залучається до Вищої Краси, Вищого Блага, існування поза яким призводить до спотворення, зла та смерті.

Притаманна людині естетична чуттєвість, здатність до сприйняття Краси та її відтворення як через мистецтво, так і через внутрішній світ, походить із Божественного заклику до пізнання справжньої Краси, Блага, Добра, Любові, тобто Бога. Це закладене Богом у людину прагнення постійно скеровує її, але ніколи не задовольняє. Уседосконала Краса ніколи не може бути досягнутою людиною до кінця, але робить людину відкритою до відтворення її прекрасного, хоч і втраченого, стану духовної досконалості.

of confronting evil and violence, in contrast to which it promotes the healing of the world "lying in evil" with the ideas of love and beauty.

Key words: *Orthodoxy, theo-aesthetics, beauty, First Beauty, love, war, Holy Fathers, Ukrainian theologians.*

Оскільки, як це нам показує св. Григорій Ниський, естетичність є важливою складовою природи Бога і людини та скеровує останню до віднайдення її Першооснови та відтворення її істинної природи, стає зрозумілим, що закладені Отцями Церкви основоположні уявлення християнської естетики посядуть в історії розвитку богословської думки належне місце. Найбільшою мірою нас цікавлять особливості розвитку означених ідей в українському контексті.

Для повного відображення перших проявів християнської естетики на теренах України необхідно звернутись до часів Київської Русі. Варто наголосити, що естетичне світосприйняття народів, які її населяли до моменту хрещення, уже було значною мірою сакралізоване. Цілі фрагменти естетичної культури давніх слов'ян, доступні нам в археологічних знахідках, народному фольклорі та переказах, дають можливість реконструкції естетичної свідомості дохристиянського періоду.

М. Попович у праці «Світогляд давніх слов'ян» [Попович, 1985] показує, що у свідомості тогочасної людини її повсякденні та ритуальні дії, міфологічні уявлення були тісно переплетені та створювали специфічне цілісне життєве поле, у якому естетичне посідало значне місце. Уявлення про дихотомію «красиве — потворне» нерідко формувались на прагматичній основі. Як правило, як це показує і Т. Гаврилюк у праці «Ідея надприродного в історії та сучасності» [Гаврилюк, 2008, с. 41–69], надприродні сутності «вищого порядку», що викликали у людини почуття шанування, прагнення умилюстити їх та привернути до себе увагу за допомогою жертвоприношень, заклинань і магічних дій, перетворити на своїх друзів і помічників, набували ознак прекрасного, і, навпаки, духовні сутності, які уособлювали собою зло, виглядали потворними й нікчемними.

Тому вже у дохристиянських уявленнях, особливо напередодні хрещення Русі та в перші століття її християнізації, спостерігається тісна взаємодія сакрального та естетичного, наділення вищої надприродної сили головними естетичними категоріями: красою, добром, справедливістю тощо. Відбулась естетизація природи та сили у всіх їхніх проявах, зародилась обрядово-ритуальна естетика через різноманітні форми вираження людиною своєї спорідненості з природним та надприродним світами. Космос виявлявся взірцем гармонії та краси, на яку людина орієнтувала свої дії. Зокрема, у М. Поповича знаходимо українську колядку: «Ой, позволь нам, пан-хазяїн, та й колядочку сказати, навкруги твого двора та й залізнії тина. Посеред твого двора сто-

їть стовп золотий, а на тім на стовпі сидить птиця орел», яку він тлумачить як «символічне осмислення дому як Космосу та Космосу як дому» [Попович, 1985, с. 61]. Однак у цей період відбувається також естетизація діяльності людини, насамперед у сфері різноманітних ремесел [Попович, 1985].

Отже, християнська естетика, прийшовши на терени Київської Русі, не просто потрапила на підготовлений ґрунт, а й збагатила його. У працях перших християнських богословів естетизація розширилась на духовний світ людини. Це сталося також під впливом творів Отців Церкви. Зокрема, у відомому творі митр. Іларіона «Слово про Закон і Благодать» краса та вища гармонія походять із правильного співвідношення закону й благодаті в духовному житті людини. Задля досягнення внутрішньої краси та духовної гармонії людині було потрібно осягнути, «що є Закон, а що — Благодать», тому Господь, «котрий Бог великий, як Бог наш! <...> творить чуда, поклав закон, що передує істині й благодаті, щоб до нього звикло людське ество, ухилиючися від ідолського многобожжя, вірувало в єдиного Бога, щоб людство, як брудний глек, омилося водою» [Іларіон]. Тож правильне розуміння закону й благодаті та наслідування його слугувало залученню людини до істинного джерела її існування, перетворювало її на зразок божественної краси, вирівнювало її духовний стан: «І так, чужими були — людьми Божими назвалися, і ворогами були — синами Його прозвалися. І не хулимо, як іудеї, а по-християнськи благословляємо, не змову чинимо, як розп'ясти, а як розп'ятому поклонитися. Не розпинаємо Спаса, а руки до нього здімаємо. Не пробиваємо ребер Його, а п'ємо з ран Його джерело нетління. Не тридцять срібняків одержуємо за Нього, але один одного і все життя наше Йому доручаємо. Не затаюємо воскресіння Його, але в усіх домівках своїх вістимо: "Христос воскрес із мертвих!" Не говоримо, що тіло Його викрали, але що вознісся на небеса і там буде. Не не віруємо, але, як і Петро, до Нього звертаємось: "Ти — Христос, Син Бога живого!"» (Мф. 16:16). І з Фомою говоримо: «Господь наш і Бог ти еси» (Ін. 20:28). І з розбійником: «Спогадай нас, Господи, в Царстві своєму!» (Лк. 23:42)» [Іларіон].

Зауважимо, що уявлення про зміну духовного стану через долучення людини до Божественної благодаті, закону та краси в цілому відповідало дохристиянським уявленням про цілісність космосу, який був взірцем гармонії. Означені ідеї не потребували дискусій, обґрунтувань та доведень, подібно до процесів, які супроводжували богословську думку греко-римського світу,

вихованого на греко-римській філософії. І попри те, що прихід християнства не був безболісним та однорідним, розгортання теологічної естетики в межах онтологічно-антропологічної проблематики відповідало духу основних світоглядних наративів. Означені ідеї надихали подальші покоління українських богословів, філософів та письменників і є важливими для розуміння особливостей сучасного українського богословського дискурсу.

Абсолютно закономірним є розвиток ідей теологічної естетики в працях професорів Києво-Могилянської академії. Однією з контраверсійних постатей того періоду був Лазар Баранович. Зокрема С. Єфремов вважає, що творчість Л. Барановича була відірвана від життя і «цілком поринула в самі теологічні тонкощі» [Руда, 2018, с. 23–28], хоч добре відомою є його активна політична, релігійна та просвітницька діяльність. Л. Баранович у творі «Меч духовний» виражає сутність християнського життя, навчаючи перемагати духовно, оскільки в лиху годину, годину міжжусобної війни зціляє меч, який лікує, а не вбиває, і він є меч духовний: «Цей Меч Духовний — Слово Боже, що виходить із вуст Христових, не вбиває, але живить» [Баранович]. В онтологічному контексті він закликає слухати Слово Боже, що суголосно сучасним наративам теологічної естетики, аби почути Його та бути почутим, «бо Боже Слово живе та діяльне, гостріше від усякого меча обосічного» (Євр. 4:12). Пізнаючи Слово Боже людина приймає цей меч духовний «і руками, як зброю», вона не лише духовно наповнюється, оскільки «Мечу цьому належать тригубі піхви: вуха, серце і руки, або всеціла душа та тіло хай будуть нам скарбницею» [Баранович].

Вища істина виражена у творі також естетичними категоріями, оскільки «премудрість — ізвиші, передусім вона чиста є, очистив-бо від Духа святого і від чистої Діви народжений, чистість є Слово Боже, окрім того, «вона мирна, тиха, добропокірлива» [Баранович]. Найвищий стан естетичного залучення до істинного божественного буття виражається хвалою Богові: «Мечам цим Духовним принесемо в жертву душу й тіло наше на хвалу Божу (Псалом ХІХ¹), і звісно ця жертва хвали прославить його, і на тому шляху візьме явить нам Спас наш спасіння. Прийми, читачу улюблений, меча цього духовного у дні ці воєнні, за повинність подаємо це тобі. Хвали ж Бога, що із вуст своїх дає тобі цього меча; хвали матір його, що породила нам його, що дала нам такого меча, її-бо самій пройшов крізь душу

¹ Парафраза: «Принось Богові в жертву подяку і виконуй свої обітницї Всевишньому».

під хрестом хвороби меч; хвали і святих Божих, що заради меча духовного багато постраждали, і цим мечем, прославляючи Бога, славу собі вічну здобудеш, приймеш потрібне царство Небесне» [Баранович].

Очевидно, що в богословських пошуках Лазаря Барановича естетичність глибоко вплетена в роздуми про віру та духовність. Поетичні образи, які використовує письменник, передають естетичний аспект духовності та високу моральну цінність. Слова про чистоту й добропокірність є частиною його естетичної мови і сприяють створенню мистецького образу божественної краси. Зауважимо, що акцент на хвалі Богові за цей Меч Духовний, є важливою формою естетичної виразності.

Найбільшою мірою методи теологічної естетики застосовував у своїй творчості Феофан Прокопович. А.В. Царенок справедливо відзначає, що його твори, присвячені риториці, виконані в «дусі патристичної естетики» [Царенок, 2011, с. 94]. Ф. Прокопович акцентує увагу на надприродних елементах проповіді, коли ораторське мистецтво поступається красою та істинністю промові, благословенній Духом Святим. А.В. Царенок наводить приклад із твору «Слово про велику справу Божу, себто про навернення язиків проповіддю Апостольською...»: «Какое риторство у тех, котории вси почитай безкнижни?.. Не глаголем бо, что Апостоли были весьма неми и безъязычни: не безъязычни, но и велегласни были; но не было слово их софистическое, то есть хитроречивое, не имело цветов и красот риторских, которыми услаждается, не имело ухищренных узлов, которыми уловляется человеческое сердце» [Царенок, 2011, с. 94]. В означеному фрагменті Ф. Прокопович зауважує, що апостоли були не лише мовчазними, але й висловлювали свої ідеї просто і без використання складних риторичних фігур та прийомів, які можуть вражати слухачів. Отже, красномовство богослова має інші методологічні підстави, воно полягає «не в зовнішній красивості слів» [Царенок, 2011, с. 94], але «в явленні Духа й сили Божої» [Царенок, 2011, с. 95].

Закликаючи проповідників не звертати увагу на риторичні засоби, а бути скромними та побожними, виражати в проповідях духовну сутність, Ф. Прокопович водночас приділяє значну увагу покращенню та оптимізації релігійного красномовства, пропонує теми та аспекти, які проповідники повинні чи не повинні включити до своїх проповідей. Зокрема в промові «Про вади зіпсованого красномовства, передусім, про високопарність, невдале наслідування, хлоп'ячий стиль, бундючну пате-

тичність» він зауважує: «Якщо хтось, наприклад, прочитавши у Вергілія, в VI кн. "Енеїди", як Еней зійшов до підземного царства під проводом Сивіли, користується таким самим способом при описі сходу Христа до пекла і говорить, що Христос приніс якийсь подарунок для Прозерпіни і що його проводив ангел; а коли він побачив різні види мук, запитав, хто це такі, що так мучаться, а коли прийшли до різних чудовиськ, він з переляку взявся за зброю і т. д., або коли хтось почує, що Цицерон, Златоуст та багато інших нагадували народові про свої славу і добродійства, він сам уже в перших своїх словах, не сказавши ще багато, зухвало буде вихвалити себе самого» [Прокопович].

Висловлюючи «антиафективні» погляди на естетику, Ф. Прокопович намагається змінити практику використання засобів афектації, таких як жести, емоційні вирази та дотепи. Особливо критично він аналізує гомілетичні практики єзуїтів, засуджує естетосферу їхніх промов, що, на його думку, скоріше викликали емоційне зворушення, ніж сприйняття глибини віри. Слушно зауважує А.В. Царенок, що «його релігійно-ораторські вподобання, безумовно, зазнають традиційного впливу патристичної естетичної думки. Невипадково непересічним прикладом для наслідування український ритор вважає св. Йоана Золотоустого, зауважуючи, що «...за свідченням усіх століть у красномовстві приватному і політичному з греків рекомендується до наслідування Демосфен, із римлян — тільки Цицерон, а в церковному красномовстві — Йоан Золотоуст» [Царенок, 2011, с. 96]. Таким чином, Ф. Прокопович використовував потенціал теологічної естетики як дієві прийоми для захисту православної віри та критики католицизму й протестантизму. Такі самі методи ми спостерігаємо і в сучасних працях православних богословів, зокрема Джона Пантелеїмона Мануссакіса «Бог після метафізики. Теологічна естетика» [Мануссакіс, 2014].

Ф. Прокопович наголошує на логічності та правильності передачі думок. Певною мірою це є віддзеркалення класичного стилю, характерного для барокової епохи. Водночас його релігійна ораторська концепція зазнає впливу патристичної естетичної думки.

Тривалий проміжок часу українське богослів'я зазнавало значних впливів і перебувало в прямій залежності від російської богословської думки. Лише зі здобуттям політичної незалежності України відроджується власне український тип богослів'я, у якому інтерес до питань теологічної естетики, з урахуванням її вкоріненості в українській культурі, є законо-

мірним. Нині більшою мірою можна спостерігати критичний аналіз сучасної теологічної естетики і значно меншою її розвиток українськими богословами.

У цьому контексті є цілком зрозумілим інтерес сучасних українських богословів до праці архім. Дж. П. Мануссакіса «Бог після метафізики. Теологічна естетика». На думку Ю. Чорноморця та Г. Христокіна, західна богословська думка очікувала від православних богословів такої праці, оскільки на часі було запропонувати «висловити традиційні православні вчення мовою філософії і теології доби постмодерну» [Чорноморець, Христокін, 2013, с. 93].

Варто відзначити, що чуттєво-естетичне сприйняття реальності Бога, яке розкриває Дж. Мануссакіс дійсно більшою мовою демонструється західному світу. Про це свідчить і здійснений Ю. Чорноморцем аналіз взаємовпливу думок сучасних богословів. Він показує вплив ідей Ж.-Л. Маріона, Е. Левінаса, Е. Гуссерля, Ж. Дерріди, М. Мерло-Понті на постановку основних питань теологічної естетики та подальше обґрунтування її методами найголовнішої онтологічної події — події Втілення. Оскільки людина, мислячи Бога, з необхідністю створює Його «образи», які, за теологічною естетикою, є ні що інше як «ідоли», тоді «феномен Бога, не створюваний уявою чи мисленням, повинен бути саме чуттєвим» [Чорноморець, Христокін, 2013, с. 94].

У межах чуттєвості особливого сенсу набувають слухання та дотик. В умовах «мовчання» людина стає здатною «відмовитися від накидання тексту смислів, створених власною свідомістю» під час слухання Євангелія, і у своєму молитовному зверненні до Бога хоче бути почутою «вся сукупно — як особистість» [Чорноморець, Христокін, 2013, с. 95]. А в дотику «людина впевнюється в істинності пізнаного спогляданням і слухом. Суть пізнання дотиком у тому, що Бог торкається людини, а людина — Бога» [Чорноморець, Христокін, 2013, с. 95].

Ю. Чорноморець та Г. Христокін справедливо зауважують на переростанні в теології Мануссакіса теологічного емпіризму у теологічний сенсуалізм. А їхні зауваження щодо прихованої критики католицизму та відкритої апології православ'ю, наявних в роботі Мануссакіса, підтверджують те, що богослів'я на відміну від релігійної філософії не здатне бути позаконфесійним.

Водночас відчуття присутності Бога, Його дотику може відбуватись в досить не простий спосіб, коли людина через теодицею усвідомлює сутність любові Бога не як почуття, а як стану.

Як показує І. Горохолінська на прикладі роману Вільяма Пола Янга «Хижа», довіра до невичерпності Божої любові, можливо, і не дасть остаточної відповіді про природу зла усвіті, але здатна «повністю виповнити ідеал любові до Бога, відродити в людині іскру Божої присутності», тобто преобразити людину [Горохолінська, 2017, с. 123–127]. Дослідниця поглиблює теологічну естетику художньо-белетристичною формою, що, на думку авторки, «може з більшою активністю привернути увагу людей нехристиянських традицій до гостроти морально-персоналістичної проблематики християнства (а якщо певний аналогічний художній твір виростає із середовища іншої релігії, то, відповідно, — привернути увагу до такої проблематики у ній)», тобто збагачує теологічну естетику ще одним методологічним підходом [Горохолінська, 2017, с. 123–127]. Вона слушно зауважує, що в царині естетики людські почуття проходять «через глибокі трансформації в процесі втілення в переживання прекрасного та піднесеного, почуттєвої фіксації та інтелектуального осмислення потворного і ницого, усвідомлення та «проживання» трагічного, самоусвідомлення через комічне тощо» [Горохолінська, 2019, с. 298]. Це є той простір, у якому Бог здатен відкритись людині незалежно від її національності, світогляду чи віри, але через досвід залучення до трансцендентного, яке в свідомості «віруючого є усвідомлювано-неусвідомлюваним», якого людина прагне для «цілісності переживання таємниці Богоспівкування» [Горохолінська, 2019, с. 298].

Суперечлива доля українського народу, якому довелось пройти довгий та кривавий шлях до незалежності та її відстоювання, стала основою естетико-етичної його сентиментальності, яку виражає українська художня традиція ХХ ст. Це є причиною і загостреного пошуку вирішення проблеми добра і зла, проблеми теодицеї не лише в межах богослів'я, але і у «світських мистецьких творах», у яких у найрізноманітніших сюжетних та стильових манерах, митці актуалізують базові релігійно-богословські проблеми. Тут відбувається, як відзначає І. Горохолінська, поєднання теїстичного та антропологічного і фіксуються «грані осмислення вірянном свого земного буття і свого прагнення до єднання з небесним» [Горохолінська, 2019, с. 307]. Погоджуючись із дослідницею в тому, що звернення до мистецької сфери в аспекті ефективної синергії світського та релігійного важливе для світоглядного становлення сучасної культури [Горохолінська, 2019, с. 314], доповнимо цей висновок важливістю розвитку теологічної естетики і в межах сучасного українського богослів'я,

оскільки вона має потужний потенціал саме в українській духовній традиції та українській духовності.

Українського філософа, богослова О. Філоненка не випадково названо «свідком якоїсь первозданної радості» (так його називає директор фонду «Теоестетика» О. Гагінський [Філоненко, 2022, с. 8]), бо для нього «тема краси суттєво пов'язана з темою богослів'я спілкування або евхаристійного богослів'я, темою глибокою й актуальною» [Філоненко, 2022, с. 21]. Вона лежить в основі як його монографії «Присутність іншого і вдячність: контури евхаристійної антропології» [Філоненко, 2018], так і книги «Теоестетика. 7 Лекцій про красу» [Філоненко, 2022].

Недостатньо знати, що Бог нас любить, недостатньо про це чути, необхідно дізнатися про Його дію у своєму житті. Тут проявляється розрізнення знання та визнання, знання і впізнавання. Сама проблема впізнавання Божої дії в житті — це проблема теоестетики [Філоненко, 2022, с. 61].

Присутність Бога проявляється як Краса у зустрічі, а сама зустріч розгортається у спілкуванні. Богоспілкування передує богопізнанню, а богослів'я, уважне до такого розрізнення, О. Філоненко називає богослів'ям спілкування [Філоненко, 2022, с. 83].

Грецькою «краса» і «заклик» — це слова одного кореня: *καλέω* («кликати») і то *καλόν* («краса»). Тобто краса — це такий заклик, відповідаючи на який, я проживаю своє життя як справжнє [Філоненко, 2022, с. 38], а не вигадане чи несправжнє.

«Сучасна цивілізація і мислення сучасної людини ґрунтуються на тому, що можна собі уявити. Якщо щось не можна уявити, то цього ніби й немає, — зауважує о. Г. Чистяков. — Так міркує людина сьогодні. А Бог Одкровення — він «Несказаний, Неосяжний розумом, Невидимий, Незбагнений», як промовляється в анафорі літургії святого Іоана Золотоустого [Служебник, 2023, с. 149]. Його не можна ні описати словами, ні охопити розумом, ні побачити, ні уявити розумом. Його можна тільки зустріти» [Чистяков]. Продовжуючи цю думку, О. Філоненко акцентує на тому, що «богослів'я не може починатися роботою з уявленням — воно має починатися думкою про те, наскільки є можливою зустріч» [Філоненко А. С. Теоестетика, 2022, с. 117].

Якщо «хочеш знайти себе — шукай справжню зустріч! Не займайся самоаналізом... хочеш знайти свою глибину — виходь назустріч... Не хочеш виходити — сиди вдома, вийде постмодернізм як боягузлива позиція дистанціювання. Так ти себе не знайдеш, а так і помреш у своїй іронії. Якщо потрібна справжність? Виходь! У цьому сенсі християнська антрополо-

гія — це заклик до зустрічі» [Филоненко, 2022, с. 142]. Тут дуже важливо зрозуміти, що ж таке справжня зустріч, причому зустріч не з ким іншим як зі своїм Творцем — Богом.

Цьому допомагає не що інше як вразливість, можливість бути відкритим для того, щоб почути звернений до тебе заклик. Це «здатність усередині бурі, серед викликів почути поклик, пізнати його та піти за ним. Саме таке розуміння культури виростає із богослів'я краси» [Филоненко, 2022, с. 40]. Причому важливо не лише стати сприймачем цієї краси, а й свідком, щоб розділити її з іншим [Филоненко, 2022, с. 247].

Пригадаймо останні слова свт. Йоана Золотоустого, який дякував за все, слідуючи заклику апостола Павла (1 Сол. 5:16–18). Християнин — це не той, хто акцентує особливо видатні події, а той, хто навіть звичайне, природне і те сприймає та розкриває як дар. Робота впізнавання дару в даному та природному називається подякою [Филоненко, 2022, с. 66]. Тому свою сферу дослідження О. Филоненко називає «евхаристійною антропологією».

Дивним чином сучасна людина готова захищати дуже різні речі: екологію, чийсь права, ще щось, але зовсім не готова захищати щастя й красу, тому що це щось додаткове. Однак якщо богослів'я як щось визначальне, творче і може повернутись до сучасного гуманітарного академічного простору — серед того форуму наук, мистецтв і практик, якими є сучасна культура, то насамперед як «захисник» краси [Филоненко, 2022, с. 31 – 32].

Затамувавши подих немов перед сокровенною сакральною таїною, «зупиняємося перед цією захоплюючою можливістю помислити життя, що збирає людей через відповідь на заклик Краси, але не повинні зупинятися у своєму бажанні розкрити святковість власного життя. Саме естетичний ключ відкриває наше серце і запрошує до царського бенкету живого спілкування з Богом» [Филоненко, 2022, с. 253]. Одного разу нам, можливо, вдасться зрозуміти, що «цей світ не просто хаос і нагромадження, а завжди звернена до нас посмішка, виявивши яку, упізнавши яку, ми зможемо відповісти. Тоді досвід віри народжується з досвіду пізнання у зустрічі» [Филоненко, 2022, с. 88–89]. З непереборним оптимізмом резюмує і водночас закликає до споглядання краси і радості освячення життя О. Филоненко.

Висновки. Розвиток ідей теологічної естетики неможливий без звернення до праць Святих Отців, у яких вона відмежувалась від грецької філософії і знайшла свій остаточний вияв. Важливою особливістю християнської теоестетики, крім естетичності

буття, є вчення про можливість естетичного споглядання Богом самого себе. Внутрішнє життя Трійці, як зауважує Є. Чорноморець, «має принципово естетичний характер, адже описується як іпостасне динамічне взаємовідображення абсолютної божественної краси» [Чорноморець]. І абсолютно закономірно, що корелятом до категорії краси буде категорія любові. У внутрішньому житті Трійці любов «є понадлюбов'ю, самою абсолютною любов'ю і джерелом любові» [Чорноморець]. У тому, що любов є не лише причиною самої себе, але умовою єдності Іпостасей, які існують одна для одної, виражається зразок довершеної гармонії та повноти, що, безумовно, має естетичний характер. Є. Чорноморець доходить висновку, що основні онтологічні категорії християнства: «сутність», «іпостась», «енергія», мають «власний естетичний зміст» [Чорноморець].

Трагічні події сьогодення з його загостреним пошуком вирішення проблеми добра і зла, проблеми теодицеї приводять сучасних українських дослідників до усвідомлення сутності любові Бога не як почуття, але як стану. Богослів'я спілкування як пошук-відкриття Іншого стає тим теоестетичним шляхом, на який скеровує євхаристійна антропологія. Тоді у повсякденній реальності крізь шкаралупу буденщини з її оглушливими викликами стає зримою дорога до осягнення святості й краси життя в євхаристійному заклик до зустрічі з їх Дарувателем.

Здійснений огляд еволюції теоестетики в працях українських богословів, безумовно, не є вичерпним. Водночас він показує актуальність цього напряму богословської думки, оскільки є не лише теоретичною формою богословського міркування, а може бути інструментом вирішення численних теологічних проблем сучасності. Зокрема, в контексті розвитку сучасного українського богослів'я, яке нині повинне нарешті стати виразником українського духу, надзвичайно корисним буде поєднання традиційно притаманного українському народу чуттєвого виразу віри, який відображений в художніх творах видатних українських письменників Т. Шевченка, Лесі Українки, Г. Сковороди тощо із богослів'ям в межах теоестетики, що буде корисним не лише для православ'я, але й для гуманітарної думки в цілому. В умовах війни теологічна естетика може бути провідним напрямом українського богослів'я, оскільки є дієвим методом протистояння злу та насильству ідеями любові та краси.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.

2. Баранович Лазар. Меч Духовний. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus113.htm>
3. Гаврилюк Т.В. Ідея надприродного в історії та сучасності. За ред. І.Ф. Надольного. Київ, 2008. 176 с.
4. Горохолінська І.В. Постсекулярні пошуки Бога: художні алюзії теодицеї (за твором В.П.Янга «Хижа»). Релігія та Соціум. 2017. № 3–4. С. 123–127.
5. Горохолінська І.В. Постсекулярність: філософські та богословські інтенції сучасної релігійності: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 424 с.
6. Лларіон, Митрополит. Слово про Закон і Благодать. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr52.htm>
7. Мануссакис Джон Пантелеймон. Бог после метафізики. Богословская эстетика / Перевод: Дарья Морозова. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. 2014. 416 с.
8. Попович М. Мироззороу древних славян. Київ: Наукова думка, 1985. 170 с.
9. Прокопович Феофан. Філософські твори. Том І. Про риторичне мистецтво. Розділ п'ятий. Про вади зіпсованого красномовства, передусім, про високопарність, невдале наслідування, хлоп'ячий стиль, бундючну патетичність. URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc106.htm#kn1>
10. Руда О.В. Образність поезії Лазаря Барановича: художній експеримент як відстоювання свободи творчого пошуку. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2018. Вип. 78. С. 23–28.
11. Службеник. Частина 1. Київ: Синодальне видавничо-просвітницьке управління ПЦУ, 2023. 296 с.
12. Філоненко О.С. Присутність іншого і вдячність: контури євхаристійної антропології: монографія. Рівне: Дятлик М, 2018. 352 с.
13. Філоненко А.С. Теоестетика. 7 лекцій о красоте. Москва: Никея, 2022. 272 с. (Богословие культуры).
14. Царенок А.В. Естетосфера риторичного мистецтва (на прикладі православної проповіді в Україні). Дис. на зд. наук. с. канд. філос. н. Чернівці, 2011. 208 с.
15. Царенок А.В. У пошуках Першокраси: Теолого-естетичні ідеї св. Григорія Ніського. Чернівці: ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2013. 92 с.
16. Чистяков Георгій, священник. Omnipotens (Бог Всемогутий)? Москва: Всероссийская государственная библиотека иностранной литературы им. М.И. Рудоміно, 2010. URL: <https://topliba.com/reader/448342>
17. Чорноморець Є. Краса Бога як символу Самого Себе: традиційна православна теоестетика і догматичне вчення про Трійцю. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://gisu.ua/yevgeniya-chornomorec-krasa-boga-yak-simvolu-samogo-sebe-tradiciyna-pravoslavna-teoestetika-i-dogmatichne-vchennya-pro-triycyu_n42807
18. Чорноморець Ю., Христокін Г. Передмова до перекладу із книги Джона Пантелеймона Манусакіса «Бог після метафізики. Теологічна естетика». Філософська думка. *Sententiae*. 2013. Спецвипуск. Вип. IV. С. 93–98.

1. Bibliia. Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu. V ukrainskomu pereklyadi z paralelnymu mistsiamy ta dodatkamy. (Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. In Ukrainian translation with parallel places and appendices.) Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 2004. 1416 s.

2. Baranovych Lazar. Mech Dukhovnyi. (The Spiritual Sword) URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus113.htm>

3. Havryliuk T.V. Ideia nadpnyrodnoho v istorii ta suchasnosti. (The Idea of the Supernatural in History and Modernity) Za red. I.F. Nadolnoho. Kyiv, 2008. 176 s.

4. Horoxolinska I.V. Postsekuliarni poshuky Boga: xudoshni aliuzii teodycei (za tvorom V.P. Yanga "Хызша"). (Post-secular search for God: artistic allusions of theodicy (based on W.P. Young's "The Cabin"). Religia I Socium. 2017. № 3–4. s. 123–127.

5. Horoxolinska I.V. Postsekuliarnist: filosofski ta bogoslovski sntencii cucasnoi religinosti: monografia (Postsecularity: Philosophical and Theological Intentions of Modern Religiosity: A Monograph). Chernivci: Chehnivec. nac. un-t im. U. Fedkobycia, 2019. 424 s.
6. Dzhon Pantelejmon Manussakis. Bog posle metafiziki. Bogoslovskaja jestetika (God after metaphysics. Theological Aesthetics) / Perevod: Dar'ja Morozova. Kyiv: DUH I LITERA. 2014. 416 s.
7. Ilarion, Mytropolyt. Slovo pro Zakon i Blahodat. (A word about the Law and Grace) URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr52.htm>
8. Popovich M. Mirovozzrenie drevnih slavjan. (Worldview of the ancient Slavs) Kyiv: Naukova dumka, 1985. 170 s.
9. Prokopovych Feofan. Filosofski tvory. Tom I. Pro rytorychne mystetstvo. Rozdil piatyi. Pro vady zipovanoho krasnomovstva, peredusim, pro vysokoparnist, nevdale nasliduvannia, khlopiachyi styl, bundiuchnu patetychnist. (Philosophical works. Volume I. On the art of rhetoric. Chapter Five. On the vices of corrupted eloquence, especially on high-handedness, unsuccessful imitation, boyish style, and pompous patheticism) URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc106.htm#kn1>
10. Ruda O.V. Obraznist poezii Lazaria Baranovycha: khudozhnii eksperyment yak vidstoiuvannia svobody tvorchoho poshuku (The Imagery of Lazar Baranovych's Poetry: An Artistic Experiment as a Defense of the Freedom of Creative Search)/ *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Filolohiia»*. 2018. Vyp. 78. S. 23–28.
11. Sluzhebnyk. Chastyna 1. (A service book. Part 1). Kyiv: Synodalne vydavnycho-prosvitnytske upravlinnia PTsU, 2023. 296 s.
12. Filonenko O. S. Prysutnist inshoho i vdiachnist: kontury yevkharystiinoi antropolohii: monohrafiia (The Presence of the Other and Gratitude: The Contours of Eucharistic Anthropology: A Monograph). Rivne: Diatlyk M., 2018. 352 s.
13. Filonenko A. S. Teoestetika. 7 leksiiv o krasote (Theoesthetics. 7 lectures on beauty). Moskva: Nikeya, 2022. 272 s. (Bogoslovie kulturi).
14. Tsarenok A.V. Estetosfera rytorychnoho mystetstva (na prykladi pravoslavnoi propovidi v Ukraini). (The Aesthetics of Rhetorical Art (on the Example of Orthodox Preaching in Ukraine)) Dys. na zd. nauk. s. kand. filos. n. Chernihiv, 2011. 208 s.
15. Tsarenok A.V. U poshukakh Pershokrasy: Teoloho-estetychni idei sv. Hryhoriia Nisskoho. (In Search of Original Beauty: Theological and Aesthetic Ideas of St. Gregory of Nyssa) Chernihiv: ChNPU imeni T. H. Shevchenka, 2013. 92 s.
16. Chistyakov Georgii, svyashchennik. Omnipotens (Bog Vsemogushchii)? (Omnipotens (God Almighty)?) Moskva: Vserossiiskaya gosudarstvennaya biblioteka inostranoi literaturi im. M.I. Rudomino, 2010. URL: <https://topliba.com/reader/448342>
17. Chornomorets Yu., Khrystokin H. Peredmova do perekladu iz knyhy Dzhona Panteleimona Manusakisa «Boh pislia metafizyky. Teolohichna estetyka» (Preface to the translation from the book by John Panteleimon Manousakis "God after Metaphysics. Theological Aesthetics"). *Filosofska dumka. Sententiae*. 2013. Spetsvypusk. Vyp. IV. s. 93–98.
18. Chornomorets Ye. Krasa Boha yak symvolu Samoho Sebe: tradytsiina pravoslavna teoestetika i dohmatychno vchennia pro Triitsiu. (The Beauty of God as a Symbol of Himself: Traditional Orthodox Theo-Aesthetics and the Dogmatic Doctrine of the Trinity) Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy. URL: https://risu.ua/yevgeniya-chornomorec-krasa-boga-yak-simvolu-samogo-sebe-tradiciyna-pravoslavna-teoestetika-i-dogmatichne-vchennia-pro-triicyu_n42807